

دانشکده: الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

عنوان:

بررسی مصرف خمس از دیدگاه

صاحب جواهر و امام خمینی (ره)

استاد راهنما:

آقای دکتر سید یوسف علوی وثوقی

نگارنده:

معصومه گودرزی

بهار / ۹۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

دوستاناران و محبان اهل بیت

و پدر بزرگوارم که اکنون در قید حیات نیست و مادر عزیزو

همسرم که مرا در این راه یاری کردند.

تشکر و قدردانی:

حمد و سپاس خدایی را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالین گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نمودند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار، جناب آقای دکتر سید مسعود علوی و ثوقی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشکر و سپاس را دارم.

چکیده

طبق آیه ۴۱ سوره انفال، خمس به شش قسمت تقسیم می شود: سهم خداوند، سهم پیامبر، سهم امام، سهم یتیمان، سهم مساکین، سهم ابن سبیل از سادات. سهم خداوند و پیامبر بعد از پیامبر به امام می رسد. خمس در زمان پیامبر و ائمه اطهار (س) به دستور ایشان به مصرف می رسید و در زمان غیبت صغری به دستور امام به نائبان خاص آن حضرت داده می شد در حال حاضر خمس به دو قسمت مساوی تقسیم می شود که یک قسمت آن به عنوان سهم امام به مجتهد جامع شرائط سپرده می شود یا با اجازه او در راه حفظ و تقویت اسلام مصرف می شود، و یک قسمت از آن سهم سادات است که با اجازه مجتهد جامع الشرائع به اندازه نیاز به آنها پرداخت می شود.

در این تحقیق مصرف خمس از دیدگاه امام خمینی (ره) و صاحب جواهر که تالیفات آنها از منابع معتبر فقه شیعه است، بررسی می شود تا با مقایسه این نظریات به نتایج مطلوبی برسیم. این دو بزرگوار در مورد تقسیم خمس، مصرف خمس در زمان غیبت و مصرف انفال دیدگاه های متفاوتی دارند طبق نظر صاحب جواهر، در زمان غیبت نیمی از خمس باید به سادات پرداخت شود و نیمی دیگر که سهم امام است حکم مال مجهول المالک را دارد که باید از طرف امام صدقه داده شود. ولی امام خمینی (ره) معتقد است که همه خمس سهم امام است که در زمان غیبت در اختیار ولی فقیه و حکومت اسلامی قرار می گیرد و باید با اجازه ولی فقیه مصرف شود. هر چند سیره عملی ایشان این بود که با به مصرف رساندن خمس توسط مجتهدین دیگر مخالفتی نداشت به خاطر این که حوزه های علمیه وابسته به حکومت نشوند. در مورد مصرف انفال نیز صاحب جواهر معتقد است که تصرف در انفال در زمان غیبت حلال است و همه مسلمانان می توانند در آن تصرف کنند ولی امام خمینی (ره) انفال را ملک حکومت اسلامی می داند...

واژگان کلیدی:

خمس، غنیمت، انفال، ابن سبیل، مساکین، مجهول المالک

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۲	فصل اول: کلیات.....
۳	۱-۱- تبیین موضوع.....
۳	۱-۲- اهمیت موضوع.....
۳	۱-۳- اهداف تحقیق.....
۴	۱-۴- پرسش های پژوهش.....
۴	۱-۵- فرضیات.....
۵	۱-۶- پیشینه خمس.....
۱۶	۱-۷- پیشینه موضوع.....
۱۶	۱-۸- روش تحقیق.....
۱۷	۱-۹- مفهوم شناسی.....
۱۷	۱-۹-۱- خمس.....
۱۷	۱-۹-۲- ذوی القربی.....
۱۸	۱-۹-۳- یتیم.....
۱۸	۱-۹-۴- مساکین.....
۱۸	۱-۹-۵- ابن سبیل.....
۱۹	۱-۹-۶- غنیمت.....

۱۹	۱-۹-۷-فییء
۲۰	۱-۹-۸-اجماع
۲۱	۱-۱۰-۱-زندگی نامه صاحب جواهر
۲۵	۱-۱۰-۲-زندگی نامه امام خمینی (ره)
۳۱	فصل دوم: وجوب خمس
۳۲	۲-۱-دلایل وجوب خمس
۳۲	۲-۱-۱-آیات
۳۵	۲-۱-۲-روایات
۳۶	۲-۱-۳-اجماع
۳۶	۲-۲-موارد وجوب خمس
۳۶	۲-۲-۱-غنائم جنگی
۴۰	۲-۲-۲-معادن
۴۳	۲-۲-۳-گنج
۴۴	۲-۲-۴-جواهری که از دریا به دست آید
۴۵	۲-۲-۵-سود سالیانه
۴۹	۲-۲-۶-مال حلال مخلوط به حرام
۵۰	۲-۲-۷-زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد
۵۳	۲-۳-انفال
۵۴	فصل سوم: مصرف خمس از دیدگاه صاحب جواهر و امام خمینی (ره)
۵۵	۳-۱-موارد مصرف خمس
۵۵	۳-۱-۱-سهم خداوند
۵۷	۳-۱-۱-۱-دلایل صاحب جواهر و امام خمینی بر سهم خداوند

- ۶۰-۱-۳-۲-سهم رسول.....
- ۶۰-۱-۳-۱-۲-دلایل سهم رسول از دیدگاه صاحب جواهر و امام خمینی.....
- ۶۲-۱-۳-۳-سهم ذوی القربی.....
- ۶۳-۱-۳-۱-۳-دلایل صاحب جواهر و امام خمینی بر اطلاق ذوی القربی به امام معصوم.....
- ۶۶-۱-۳-۴-یتیمان، مساکین و ابن سبیل.....
- ۶۶-۲-۳-شرایط تعلق خمس به گروه های سه گانه.....
- ۶۶-۱-۲-۳-از سادات باشند.....
- ۶۸-۲-۲-۳-ایمان.....
- ۶۹-۲-۲-۳-فقر.....
- ۷۱-۲-۳-۴-عدالت.....
- ۷۱-۳-۳-مصرف خمس گروه های سه گانه.....
- ۷۲-۱-۳-۳-دیدگاه صاحب جواهر(ره).....
- ۷۷-۲-۳-۳-دلایل امام خمینی (ره) بر یک بخشی بودن خمس.....
- ۹۲-۴-انتقال خمس به شهری دیگر و مصرف خمس در آنجا.....
- ۹۴-۵-۳-چرا ولی فقیه باید خمس را به مصرف برساند؟.....
- ۱۰۱-۶-۳-با وجود ولی فقیه مجتهدین دیگر م توانند خمس را به مصرف برسانند؟.....
- ۱۰۸-۷-۳-مصرف خمس در زمان غیبت.....
- ۱۰۱-۱-۷-۳-دیدگاه صاحب جواهر.....
- ۱۱۳-۲-۷-۳-نظریه امام خمینی ورد نظریه صاحب جواهر.....
- ۱۱۹-۸-۳-آیا مالیات می تواند جایگزین خمس شود؟.....
- ۱۲۱-۹-۳-مصرف انفال در زمان غیبت.....
- ۱۲۱-۱-۹-۳-دیدگاه امام خمینی (ره).....

۱۲۷..... نظریه صاحب جواهر ۳-۹-۲

۱۲۸..... نتیجه گیری

۱۳۰..... فهرست منابع

مقدمه

خمس یکی از واجبات مالی اسلام است که پرداخت آن برای کسی که شرایط پرداخت آن را داشته باشد واجب است. و فرد باید یک پنجم از موردی که خمس به آن تعلق گرفته، بپردازد. مواردی که خمس به آنها تعلق می گیرد عبارت است از: غنیمت، معادن، گنج، جواهری که به وسیله غواصی از دریا خارج شود، زمینی که کافر ذمی از مسلمان بخرد، مال حلال مخلوط به حرام، سود سالیانه.

موارد مصرف خمس شش مورد است: خدا، رسول، امام، یتیمان، مساکین و ابن سبیل از سادات. باید سادات شیعه دوازده امامی باشند و یتیمان از سادات فقیر باشند که خمس به آنها تعلق بگیرد ولی در ابن سبیل فقر شرط نیست.

طبق دیدگاه صاحب جواهر سهم خداوند و رسول بعد از رسول خدا به امام می رسد و سه سهم مخصوص امام است و سه سهم بعدی متعلق به گروه های سه گانه از سادات است که باید به طور مساوی تقسیم شود. و سهم سادات به خودشان داده شود و در زمان غیبت نیز سهم سادات به آنها پرداخت می شود ولی سهم امام حکم مال مجهول المالک را دارد که باید از طرف امام صدقه داده شود و در مورد انفال معتقد است که تصرف در آن در زمان غیبت مباح است. ولی دیدگاه امام خمینی (ره) این است که کل خمس بعد از رسول خدا برای امام است و در زمان غیبت به دست ولی فقیه می رسد و بودجه بیت المال است و ولی فقیه طبق مصلحت به اندازه نیاز سادات مقداری از خمس را در اختیار آنان قرار میدهد. و ایشان انفال را هم بودجه حکومت اسلامی می داند. که باید ولی فقیه طبق مصلحت آن را به مصرف برساند.

فصل اول:

کلیات

۱-۱- تبیین موضوع

خمس یکی از واجبات مالی اسلام است. فرد مسلمان در صورت وجود شرایطی که گفته می شود، باید یک قسمت از پنج قسمت درآمد و بهره هایی که از راه های گوناگون به دست می آورد به مصارفی که در شرع برایش مشخص شده برساند.

خمس در زمان پیامبر و ائمه اطهار به دستور ایشان به مصرف می رسید. در حال حاضر خمس به دو قسمت مساوی تقسیم می شود یک قسمت آن سهم امام است که به مجتهد جامع شرائط سپرده می شود یا با اجازه او در راه حفظ و تقویت اسلام مصرف می شود و یک قسمت آن سهم سادات است و باید زیر نظر مجتهد جامع شرائط به مصرف سید فقیر یا ساداتی که در راه مانده اند برسد ما در این نوشتار برآنیم تا مصرف خمس را از دیدگاه امام خمینی (ره) و صاحب جواهر بررسی کنیم.

۱-۲- اهمیت موضوع

قرآن کریم در بیان اهمیت خمس آن را با ایمان پیوند زده در آیه ۴۱ سوره انفال می فرماید: اگر ایمان به خدا دارید خمس پردازید. با توجه به این که خمس یکی از درآمدهای مالی در اسلام است امروزه نقش آن در جامعه کم رنگ شده است و این شبهه وجود دارد که چرا باید خمس به مجتهد جامع شرائط و سادات برسد. به همین دلیل باید دلایل و جوب خمس و موارد مصرف آن بررسی شود تا جواب شبهاتی که در این زمینه وجود دارد داده شود.

۱-۳- اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق بررسی وجوب خمس و همچنین بررسی مصرف خمس از دیدگاه صاحب جواهر و امام خمینی (ره) است تا با نظریات این دو بزرگوار آشنا شویم و به شبهات درباره خمس پاسخ داده شود.

۱-۴- پرسشهای پژوهش:

تقسیم خمس از نظر امام صاحب جواهر و امام خمینی (ره) چگونه است؟
انتقال خمس به شهری دیگر و مصرف خمس در آنجا چه حکمی دارد؟
از نظر صاحب جواهر و امام خمینی (ره) خمس در زمان غیبت در چه راه هائی مصرف می شود؟

چرا ولی فقیه باید خمس ا به مصرف برساند؟
غیر از ولی فقیه سایر مجتهدین می توانند خمس را مصرف کنند؟
آیا مالیات می تواند جایگزین خمس شود؟
مصرف انفال در زمان غیبت از نظر صاحب جواهر و امام خمینی (ره) چگونه است؟

۱-۵- فرضیات:

تقسیم خمس به شش سهم و دادن سه سهم آن به سادات از دیدگاه صاحب جواهر و از دیدگاه امام خمینی (ره) دادن همه خمس به حکومت اسلامی و تأمین نیاز سادات به وسیله حکومت.
مجاز بودن انتقال خمس به شهری دیگر از نظر صاحب جواهر و امام خمینی (ره)
مجهول المالک بودن خمس در زمان غیبت از دیدگاه صاحب جواهر و رساندن خمس به فقیه عادل و عالم در زمان غیبت از دیدگاه امام خمینی (ره)
جانشینی ولی فقیه از امام زمان (عج) در زمان غیبت با اثبات از طریق عقل و روایت به مصرف رساندن خمس توسط مجتهدین دیگر با مصلحت ولی فقیه
جایگزین نشدن مالیات به جای خمس از نظر امام خمینی (ره)
جواز تصرف در انفال در زمان غیبت از دیدگاه صاحب جواهر و تصرف در انفال با اجازه ولی فقیه از دیدگاه امام خمینی (ره).

۱-۶-پیشینه خمس

خمس در عصر رسول خدا(ص)

از رمضان سال دوم هجری با نزول آیه خمس، خمس به عنوان یک قانون و تکلیف الهی در بین مسلمانان به رسمیت شناخته شد به گونه ای که فرماندهان پیش از تقسیم هرگونه غنیمتی در آغاز سهم خمس را کنار می گذاشتند . با گسترش حاکمیت اسلام بر منطقه ها و قبیله های دیگر جزیره العرب پیامبر در جهت پیاده کردن احکام الهی اسلام، با فرستادن نامه و یا افراد آگاه به سوی آنها، این احکام را آموزش می داد. از جمله این احکام، خمس غنائم بودمثلا در بخش نامه ای که برای حارث و نعیم پسران عبد کلالم همدانی صادر شد به صلح و اطاعت از خدا و پیامبرش و به پا داشتن نماز و دادن خمس خدا و پیامبرش سفارش شده بود^۱ از متن بخش نامه های صادر شده تسط پیامبر(ص) برای رؤسای قبائل جهت پرداخت خمس غنائم، به خوبی آشکار می شود که بسیاری از این غنیمت ها غیر جنگی بوده چرا که اصولا جنگ در زمان پیامبر می بایست به دستور خود ایشان باشد و در اخبار تاریخی کمتر به چشم می خورد که قبیله ای خود سرانه بجنگد و غنیمت به دست آورند بنابر این خمسی که در بخش نامه هادر کنار عبارت هایی مانند: نماز و زکات و اطاعت از خدا و رسولش آمده نمی تواند خمس غنیمت های جنگی باشد افزون بر آن، گاهی در بخش نامه ها، پرداخت خمس غنائم از قبیله ای بسیار ضعیف در خواست شده است که توان جنگی را نداشته اند، تا بتوانند غنیمتی داشته باشند و خمسش را بدهند. دیگر اینکه اگر بگوییم درخواست خمس در بخش نامه های صادره توسط پیامبر(ص) درخواست خمس از غنیمت جنگی های انجام شده توسط قبیله هاست این به معنای صدور مجوز جنگ برای همه در هر زمان و مکان است و بسیار بعید است که در اسلام چنین حکمی صادر شده باشد.^۲ البته بیشتر غنائمی که به دست مسلمانان می رسید از راه جنگ بود چون مسلمانان در آن زمان دارایی زیادی نداشتند که خمس آن را بدهند. نمونه های خمس غنیمت جنگی که پیامبر (ص) می گرفتند زیاد است که به سه نمونه اشاره می شود:

۱- قانع، مهدی، تاریخ خمس، انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸، ص ۳۱ و ۳۲

۲- همان، ص ۴۱ و ۴۰

۱- در ذی القعدة سال پنجم هجرت هنگامی که پیامبر قلعه یهودیان بنی قریظه را به خاطر خیانتی که کرده بودند و پیمانشان را با مسلمانان زیر پا گذاشته بودند دارایی بسیاری به دست مسلمانان افتاد پیامبر (ص) پس از برداشتن خمس خود، باقی مانده را بین سپاهیان به نسبت هر پیاده نظام یک سهم و هر سواره نظام سه سهم، تقسیم کردند^۱

۲- در محرم سال هفتم هجری، جنگ خیبر آغاز شد که غنائم بسیاری به دست مسلمانان افتاد پیامبر (ص) پس از جدا نمودن خمس آن بقیه دارایی ها را بین یک هزار و چهار صد پیاده نظام و دو سواره نظام بر مبنای هر پیاده یک سهم و هر سواره سه سهم تقسیم کرد و از سهم خودش به کسانی که با آن حضرت همکاری اطلاعاتی کرده بودند اموالی را به عنوان پاداش بخشید.^۲

۳- در آخرین جنگ جهادی پیامبر (جنگ تبوک) غنیمت فراوانی به دست آمد که رسول خدا خمس آن را جدا کرد و بقیه را تقسیم نمود.^۳

سیره امامان در جمع آوری خمس

در این قسمت سیره تک تک امامان در گرفتن خمس بررسی می شود.

برخی از روایات حاکی از آن است که امیرالمؤمنین علی (ع) خمس را در روزگار خود بر پیروانش حلال کرده است. در روایتی از امام باقر (ع) نقل شده که فرمود: «امیرالمؤمنین اینها (شیعیان) را از خمس حلال کرد تا آنها پاک زاده باشند»^۴ پرسشی که امروزه مطرح می شود این است که با توجه به اهمیت خمس چرا حضرت علی (ع) خمس را بر پیروان خود حلال کرده است؟ پاسخ این پرسش را باید در چالش های حکومت علی (ع) جستجو کرد چرا که آن حضرت در اجرای سنت پیامبر (ص) در بسیاری از زمینه ها به ویژه مسائل مالی مانند خمس با مشکلات و فشار های گوناگونی روبرو بود. از جمله این مشکلات، فشار اقتصادی و مالی بردآمد شیعیان در شرایط جنگ های تحمیلی از سوی مخالفین حکومت علوی که هیچ گونه غنیمتی در برداشت بود. در دوران حکومتی آن حضرت خمس چندانی از غنائم جنگی نبود

۱- طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، مؤسسه الاعلمی، بیروت، ج ۲، ص ۵۹۱

۲- محمد بن سعد، طبقات الکبری، بیروت، دار صاریح، ج ۲، ص ۹۰

۳- همان، ج ۲، ص ۱۶۴

۴- تاریخ خمس، ص ۹۹ و ۱۰۰

البته خمس غنائم غیر جنگی بوده است.^۱ ابی عبیده می گوید: علی (ع) معدن را رکاز نامید و حکم رکاز را بر آن اجرا کرد و از آن خمس گرفت.^۲ با اینکه در یک دعوا، کسی معدنی را به صد گوسفند فروخته بود، با هم اختلاف پیدا کردند و چون نزد آن حضرت آمدند، از فروشنده خمس معدن را گرفت.^۳ پس از حکومت امام علی (ع)، با اوج گیری قدرت معاویه و پس از آن با به قدرت رسیدن مروانی ها، دوران بسیار سخت و بحرانی برای ائمه معصومین پیش آمد، درآمد ها و منابع مالی آنها بسیار محدود بود و هر چه دارایی در زندگی شخصی آنها بود بیشتر به خاطر فعالیت های الهی خود هزینه می کردند. امام حسن (ع) دوبار تمام ثروت و سه بار نیمی از ثروت خود را در راه خدا داد.^۴ در زمان امام حسین (ع) و امام سجاد (ع) نیز وضع به همین گونه بود. در دوران سی و چهار ساله امامت امام حسین (ع) شیعه یکی از سخت ترین دوران حیات خویش را طی کرد، دورانی که با حادثه خونین عاشورا آغاز شد و پس از آن، واقعه سیاه حره در سال، یکی از بزرگ ترین جنایات عصر اموی پس از کربلا توسط مسلم بن عقبه ادامه یافت و پس از آن با سرکوبی شدید کاکزاران اموی چون حجاج بن یوسف روبه رو شد. از سوی دیگر با جنایات عبد الله بن زبیر در مکه همراه بود، امام سجاد توانست با مدیریت هوشمندانه خود و به کار بستن اصل سیاسی - مذهبی تقیه، شیعه را از میان ضربات مهلک دشمنان به سلامت عبور دهد، به همین دلیل در این شرایط خفقان و کشتار، امکان طرح احکام مالی و ولایی و تبیین و آموزش آنها وجود نداشت.^۵ در زمان امام باقر (ع) کم کم خمس در باور شیعه به عنوان یکی از واجبات مالی مانند زکات در فرهنگ و باور شیعیان نهادینه شد. امام (ع) احکام خمس را برای مردم بازگو کرد. روشننگری های امام سبب گردید بخشی از خمس به صاحبان واقعی آن یعنی اهل بیت پیامبر (ص) بازگردد. برخی تصور می کردند سهمی که به امام می رسد تنها سهم خویشاوندان پیامبر یعنی سهم ذوی القربی است.^۶ اما امام در تفسیر آیه

۱- شیخ طوسی، التهذیب الاحکام فی شرح المقنعه، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ ق، ج ۴ ص ۱۳۷

۲- ابو عبیده، الاموال ابو عبیده، قاسم بن سلام هروی ص ۴۷۲

۳- همان، ص ۳۵۰

۴- سیوطی، جلال الدین، تاریخ الخلفاء، تحقیق: شیخ قاسم شماعی، دارالقلم، بیروت، ص ۲۱۲

۵- جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران، سازمان تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۹ ش، ص ۲۴ و ۲۵

۶- تاریخ خمس، ص ۱۳۰ و ۱۳۱

خمس «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ»^۱ می فرمود: ذوی القربی، نزدیکان پیامبر خدا هستند و خمسی که برای خداوند و برای پیامبر است مال ماست^۱ چون جنگ ها توسط خلفاء و فرماندهان نظامی آنها صورت می گرفت ، غنائم جنگی و تقسیم آن جدا نمودن خمس آنها و ارسال آن به نزد خلیفه همه در اختیار سرداران لشکر بود در زمان امام محمد باقر (ع) نیز بیشتر خمس در غیر غنائم جنگی مطرح بود^۲. روزی زراره بن اعین، محمد بن مسلم و ابی بصیر از ایشان پرسیدند : حق امام در دارایی مردم کدام است؟ امام فرمود: «در فیء و انفال و خمس و هر چه که در آن فیء یا انفال یا خمس یا غنیمتی داخل شود خمس آن برای امامان است چرا که خداوند می فرماید: بدانید هر غنیمتی از چیزی به دست آوردید خمس آن برای خدا و پیامبر (ص) و خویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و در راه ماندگان است» و هر آنچه در دنیا است سهمی از امامان در آن است پس هر کس هر چیزی را که از او خواستند باید به او برساند نه آنچه که از او گرفتند^۳

دوران امام صادق (ع) از لحاظ سیاسی، یکی از دوران های بسیار مهم و حساس بود چرا که در این زمان حکومت بنی امیه منقرض شده و حکومت بنی عباس روی کار آمد. در این دوران، سران دولت بنی عباس، مانند: ابوالعباس، سفاح و منصور پیش از رسیدن به قدرت، همگی خود را هوادار و محرم اهل بیت و خاندان علوی می دانستند و از اسرار و شیوه های مبارزاتی آنان باخبر بودند همچنین بهره گیری آنها از توان مالی شیعیان و خمس، در مبارزه سیاسی و قیام های شیعی و علوی بود، دیده بودند، مانند ارسال هزار دینار از جانب امام صادق (ع) برای بازماندگان کسانی که در قیام زید بن علی بن حسین به شهادت رسیده بودند.^۴ از آن جا که عباسیان از بنی هاشم بودند خود را از مستحقین خمس می دانستند و گاهی نیز از درآمد آن در جهت مبارزه با بنی امیه بهره می بردند مثلاً هواداران بنی عباس خمس اموال خود را به ابراهیم (برادر بزرگ تر منصور و سفاح) دادند و کمک مالی فراوانی به او کردند تا در جهت

۱- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، موسسه ال بیت، قم، ج ۹، ص ۵۱۱

۲- تاریخ خمس، ص ۱۳۴

۳- وسائل، ج ۹، ص ۵۳۴

۴- اشیخ مفید، الارشاد الی الاحکام الایمان، کتاب فروشی اسلامیة، قم، ج ۲، ص ۱۷۲

فعالیت های مبارزاتی خود به کار گیرد^۱. با این حال امام صادق (ع) احکام خمس را برای شیعیان خود تبیین می کرد مخصوصا موارد وجوب خمس را بیان کردند مثلا از امام صادق (ع) در مورد عنبر و غواصی برای مروارید پرسیدم؟ فرمود: بر آن خمس هست از گنج پرسیدم که به آن هم چقدر تعلق می گیرد؟ فرمود: خمسه هست از معادن پرسیدم که به آنها چیزی تعلق می گیرد؟ فرمود: در آن خمس است از سرب و مس زرد و آهن و آنچه که در معدن است پرسیدم؟ فرمود: هر چه که از معادن طلا و نقره گرفته می شود از آنها نیز گرفته می شود^۲ امام صادق (ع) امور مالی خود را توسط افراد گمنام و یا کسانی که جاسوسان به آنها گمان نمی بردند انجام می داد معمولا امام صادق (ع) اموالی را نزد مفضل بن عمر داشت و به او اجازه هزینه کردن داده بود یکی از شیعیان می گوید: من و یکی از بستگانم سر میراثی در گیر شدیم که مفضل بن عمر رسید و ما را به منزلش برد و چهارصد درهم به ما داد و بین ما صلح برقرار کرد و گفت: این پول مال من نیست امام صادق (ع) به من دستور داده از مالش بین شیعیان صلح و دوستی برقرار کنم. ^۳ با کنترل شدیدی که از سوی خلفا بر دریافت ها و پرداخت های امام کاظم (ع) می شد. امام ناچار به کاربرد شیوه های گوناگون برای دریافت خمس شد و از نامهای پوششی چون هدیه، سود تجارت و یا اجازه هزینه کردن برای نیازمندان شیعه، دریافت اجناس و یا وانهادن هزینه های زندگی شخصی و یا سازمانی برعهده آنها... استفاده می کرد. با توجه به آسیبها و تنگناهایی که به هنگام دیدار امام و نیز رساندن خمس به ایشان برای شیعیان پدید می آمد. و خود امام می فرمود: خمس دادن از دستورهای سخت و رنج آور است و کسی آن را انجام نمیدهد. بر آن پایدار نیست، مگر کسی که دلش برای ایمان آزموده شده باشد.^۳

اما با همه این دشواریها امام (ع) در این زمان نه تنها فتوا به معافیت خمس نداده، بلکه آن را فراگیر ساخته و فرموده: هرگونه سودی چه اندک باشد یا بسیار خمس آن برای ماست^۴. برخی از مخارجی که امام کاظم (ع) در کارسازمانی خود داشت و برای آنها بطور مستقیم یا غیر

۱- ابن کثیر، البدایه والنهایه، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۷ق، ج ۱۰ ص ۲۶

۲- خویی، ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، مرکز النشر الثقافه الاسلامیه، ۱۴۱۳ق، ج ۱۹ ص ۳۲۷

۳- وسائل اشیعیه، ج ۹، ص ۴۸۴

۴- شیخ کلینی، اصول کافی، دارالکتب الاسلامی، تهران، ج ۱، ص ۵۴

مستقیم هزینه می کرد، رسیدگی به وضع زندگی شاگردان فقیر خود و رسیدگی به وضع زندگی علویان و فراهم نمودن شرایط کار و ازدواج برای آنها و قرض دادن برای سرمایه کار و تجارت بود.^۱ امام رضا(ع) نیز مانند پدر بزرگوارشان، وکلا و نمایندگانی برای امور مالی و سایر کارهای خود انتخاب کرده بود. با آغاز درگیری سیاسی بین نظامیان امین و مامون و کاهش اختناق پیرامون امام، فرصت مناسبی برای تبیین آشکار احکام مذهب به ویژه احکام خمس پیش آمد. ایشان آشکارا بر وجوب پرداخت خمس و لزوم رساندن آن به امام تاکید می ورزید. و در تفسیر آیه ۴۱ سوره مبارکه انفال می فرمود: خمسی که برای خداوند و برای پیامبر است برای ماست.^۲ برخلاف دوران سکونت امام رضا (ع) در مدینه دوران ولایت عهدی ایشان بی تاثیر بر خمس و ولایتمداری ایشان نبود. به دلیل کنترل محسوس و غیر محسوس جاسوسان مامون که پیرامون امام بودند خمس در این دوران ۵ ساله تقریباً "تعطیل بوده است. در روایتی صحیح در کتاب اصول کافی آمده که گویا امام رضا(ع) برای گرفتن خمس در خراسان احساس خطر شدید می کرده و فرموده است: همه امامان پیشین به همین سبب ها ترور و به شهادت رسیده اند^۳ امام جواد(ع) نمایندگانی در مناطق قم، ری، نیشابور، اهواز و بصره، سمرقند و بخارا داشته است مثلاً علی بن مهزیار نماینده امام در اهواز و فضل بن شاذان نماینده امام در نیشابور و بیهق بود^۴ امام در نامه ای به یکی از وکلای خود می نویسد:

«صورت حساب هایت رسید، خداوند از تو بپذیرد و از تو راضی باشد و تورا در دنیا و آخرت با ما قرار دهد.^۵

در زمان امام جواد (ع) حکمهای تازه ای از سوی ایشان در زمینه خمس صادر شده است، از جمله صحیح علی ابن مهزیار است. امام فرمود: «آنچه امسال واجب کردم تنها به منظور برخی مسائل است که خوش ندارم همه آنها افشاء گردد. چون بیم پخش شدن آن را دارم، اینک که دانستم شیعیان ما یا برخی از آنها در آنچه بر آنها واجب شده کوتاهی می ورزند

۱- معجم رجال الحدیث، ج ۲۰، ص ۳۰۷ و ج ۱۳ ص ۲۴۷

۲- وسائل الشیعه، ص ۵۱۸

۳- تاریخ خمس، ص ۲۰۹

۴- علیاری تبریزی، ملا علی، بهجه الامال فی شرح زبده المقال، مؤسسه معارف اسلامی، قم، ۱۳۶۴ق، ج ۴ ص ۱۹۸

۵- معجم رجال الحدیث، ج ۱، ص ۲۶۹

دوست داشتم آنها از گناه پاک شوند، حکمی درباره خمس دادم. خمسی که امسال بر آنها واجب کردم تنها در طلا و نقره است که یک سال از آنها گذشته باشد. این را در کالاها و ظرفها و چهارپایان و بردگان و سودی که در تجارت و مزرعه برده می شود واجب نکرده ام. اما غنیمت ها و فایده ها، غنیمتی است که انسان آن را بدست می آورد و سودی است که می برد و جایزه ایست که از کسی به کسی دیگر می رسد و میزان آن زیاد است. و میراث حساب نشده ای که غیر از پدر و فرزندی به انسان می رسد. مانند مال دشمن اسیر شده ای که مالش را گرفته اید یا مالی که گرفته اید و صاحب آن را نمی شناسید. اما آنچه از مزرعه ها و غلات هر ساله واجب می شود. نصف یک ششم برای کسی که توان هزینه اداره مزرعه اش را دارد و کسی که توان هزینه های اداره مزرعه اش را ندارد بر او نه نصف یک ششم است نه غیر آن^۱. در این نامه احکام جدیدی آمده که در دوره امامان قبلی مطرح نشده بود. از جمله خمس طلا و نقره سود تجارت، هدیه. در زمان ائمه آخرین خمس و احکام آن برای شیعیان پدیده ای ناشناخته نبود بلکه وجوب پرداخت خمس، یکی از نشانه ها و مشخصه های شیعه بود. دیگر اینکه با بودن سازمان گسترده نمایندگان امام و آشنایی بالای آنها با احکام خمس نیاز به پرسش از امام کمتر پیش می آمد به همین دلیل است روایت های رسیده از دوران ائمه آخرین بسیار اندک است مثلاً از امام هادی (ع) سه چهار تا روایت بیشتر نقل نشده است فقط موضوعات جدیدی که برایشان به وجود می آمد از امام سؤال می کردند. از جمله موضوعاتی که برای شیعه در این دوران تازگی داشت خمس بر درآمد کشاورزی بود که بیشتر مردم فکر می کردند خمس ندارد ولی امام در نامه ای به یکی از شیعیان فرمودند: «پس از کم کردن همه هزینه ها، خمس مازاد آن برای من است» و پرسش دیگر این بود که اموال را به چه مصارفی برساند؟ ابو علی بن راشد نماینده امام از ایشان می پرسد چیزهایی پیش ما می آورند و می گویند اینها برای ابی جعفر نزد ما بوده با آنها چه کنیم؟ امام فرمود: «آنچه برای جایگاه امامت پدرم بود پس از وی به من می رسد و آنچه به غیر از جایگاه امامت برای او بوده آن میراث است که باید بر اساس احکام کتاب خداوند و سنت پیامبرش تقسیم شود.»

۱- تهذیب، ج ۴، ص ۳۹۸